

Kuchkarova Jamila Xoshimovna.

Paziljonova Maxidilxon

Andijon shaxar 6- umumiy

o‘rta ta’lim maktabi

Geografiya fani o‘qituvchilari

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O‘zbekistonning geografik tuzulishi haqida so‘z boradi.*

Kalit so‘zlar: *viloyatlar, tumanlar, ovullar markaziy qism, g‘arbiy uzoqlik.*

O‘zbekiston O‘rta Osiyoning markaziy qismida, asosan, Amudaryo bilan Sirdaryo orasida joylashgan. O‘zbekistonning eng shimoliy nuqtasi Ustyurt platosining shimoli sharqida bo‘lib, $45^{\circ} 36'$ shimoliy kenglikdadir. Eng janubiy nuqtasi Termiz shahri yonida, Amudaryo qirg‘og‘ida bo‘lib, $37^{\circ} 11'$ shimoliy kenglikda. Eng g‘arbiy nuqtasi Ustyurt platosida bo‘lib, $56^{\circ}00'$ sharqiy uzoqlikda, eng sharqiy nuqtasi esa Farg‘ona vodiysining sharqiy qismida, $73^{\circ} 10'$ sharqiy uzunlikdadir. O‘zbekistonning eng shimoliy nuqtasi bilan janubiy nuqtasi orasidagi masofa 925 km ga, eng g‘arbiy nuqtasi bilan sharqiy nuqtasi orasidagi masofa esa 1400 km ga teng.

O‘zbekiston geografik o‘rniga ko‘ra O‘rta dengiz bo‘yidagi Ispaniya, Italiya, Gretsiya kabi mamlakatlar bilan taxminan bir geografik kenglikda joylashgan. Lekin O‘zbekiston Yevrosiyo materigining ichki qismida okean va dengizlardan uzoqda joylashganligi tufayli subtropik okrugdan farq qiladi. Buning ustiga Hind okeanidan kirib keladigan nam va iliq havo oqimlarini tog‘lar to‘sib turadi. Aksincha, shimoliy qismi ochiq bo‘lganligi tufayli sovuq havo oqimi bemalol kirib keladi. Natijada, O‘zbekiston subtropik mintaqada joylashsa-da, cho‘lga xos bo‘lgan tabiiy sharoit (yozi bulutsiz, serquyosh, jazirama issiq va quruq, qishi esa nisbatan sovuq) vujudga keladi.

O‘zbekiston chegarasining ko‘p qismi tekisliklar, ozroq qismi adir va tog‘lar orqali o‘tadi. Respublikamiz shimol va shimoli-g‘arbda Qozog‘iston bilan, sharqda Qirg‘iziston bilan, janubi sharqda Tojikiston bilan, janubi g‘arbda Turkmaniston bilan chegaradosh. Janubda O‘zbekiston Surxon-Sherobod vodiysida Afg‘oniston bilan (Amudaryo orqali) chegaradoshdir.

O‘zbekiston maydoni 448,9 ming kv.km bo‘lib, kattaligi jihatidan O‘rta Osiyoda Qozog‘iston va Turkmanistondan keyingi o‘rinda turadi. O‘zbekiston maydoni Yevropadagi Buyuk Britaniya va Italiya kabi davlatlar hududidan katta. O‘zbekiston hududi Belgiya, Niderlandiya va Daniya kabi davlatlarning yer maydonini qo‘shib hisoblasak ham, ulardan 4 marta, Shveysariyadan 10 marta, Belgiyadan 14 marta katta.

Aholisi va ma'muriy-hududiy bo'linishi. O'zbekiston O'rta Osiyoda aholisi zich joylashgan respublika bo'lib, unda 32,1 mln dan ortiq kishi yashaydi. Uning aholisi Shveysariya aholisidan 4 marta, Qozog'iston aholisidan 2 marta, Turkmaniston aholisidan 6,5 marta ko'pdir. O'zbekiston aholisining o'rtacha yillik o'sishi 1,7 foiz atrofida bo'lib, asosan, tabiiy ko'payish hisobiga o'sib bormoqda. O'zbekiston aholisining 51 foizi shaharlarda, 49 foizi esa qishloqlarda yashaydi.

O'zbekiston aholisining asosiy qismi o'zbeklar bo'lib, ulardan tashqari, qozoq, tojik, rus, tatar, qoraqalpoq, koreys, qirg'iz, turkman, uyg'ur, turk, yahudiy va boshqa millatlar yashaydi.

O'zbekiston 1924-yilda sobiq Ittifoq tarkibiga kiruvchi respublika tarzida tashkil topgan. 1991-yil 31-avgustda mustaqil deb e'lon qilindi va O'zbekiston Respublikasi deb nomlana boshlandi. Hozir poytaxtimiz Toshkent shahrida 2 mln 400 ming dan ortiq aholi yashaydi.

O'zbekiston ma'muriy-hududiy jihatidan 12 viloyat, Toshkent shahri va Qoraqalpog'iston Respublikasidan iborat.

O'zbekiston Respublikasining tashkil topishi.

Hozirgi O'zbekiston hududi 1917 yilga qadar ma'muriy jihatdan Turkiston general-gubernatorligi (Turkiston o'lkasi) hamda Rossiyaning yarim mustamlakalari bo'lmish Buxoro amirligi va Xiva xonligiga bo'lingan edi. 1918 yil 30 aprelda Sho'rolar 5-O'lka s'yezdida tasdiqlangan "Rossiya Federatsiyasining Turkiston Sovetlar Respublikasi to'g'risida Nizom"da Turkiston Respublikasining davlat tuzumi, uning hududiy chegaralari belgilandi. 1924 yilga kelib Turkiston ASSR 6 viloyat (Sirdaryo, Samarqand, Farg'ona, Zakaspiy, Yettisuv, Amudaryo)ga hamda 30 uezd va 473 volostga bo'lib tashlanadi.

1920 yil aprelda Xorazm Xalq Sovet Respublikasi e'lon qilindi. Mazkur respublikaning hududi 28 tumanga bo'lindi. 1924 yilda esa uch viloyat (Qozoq-Qoraqalpoq, Yangi Urganch, Toshhovuz) va Xiva tumaniga bo'lindi.

1920 yilning 8 oktyabrida Buxoro amirligi negizida Buxoro Xalq Sovet Respublikasi e'lon qilindi. Mazkur respublika hududi 15 viloyat, 58 tuman va 197 kentga bo'lindi. Shunday qilib, O'rta Osiyoda 3 sotsialistik deb atalgan davlat: Turkiston ASSR, BXSR va XXSR tuzildi.

1924 yilda O'rta Osiyoda milliy-hududiy chegaralanish amalga oshirildi. Qadimdan bir mintaqada yashab kelayotgan turkiy xalqlar aholisining turmush tarzi, kelib chiqishi, an'analari, xo'jaligi, madaniyati, mushtarak maqsadlari bir bo'lishiga qaramasdan shu davrda beshga bo'lib yuborildi. Turkistonni milliy jihatdan qayta chegaralash Markaz va RK(b)P O'rta Osiyo byurosi tomonidan 1924 yilda qat'iy ishlab chiqilgan edi. Unga qarshi barcha urinishlar behuda ketardi. 1924 yil 10 mart kuni birlashgan kengashda mahalliy millat vakillari O'rta Osiyo Federatsiyasini tuzish, Turkistonning yaxlitligini buzish maqsadga muvofiq emasligini ta'kidlagan edilar.

Xorazm rahbarlari ham alohida fikr bildirib, Xorazmni chegaralanishga qo'shmaslik masalasini qo'yg'an edilar. Biroq, ushbu istaklar ushalmagan orzuligicha qolib ketdi.

1924 yil oxirida Turkiston, Buxoro, Xorazm Respublikalari o'rnida O'zbekiston SSR, Turkmaniston SSR, Tojikiston ASSR (O'zbekiston SSR tarkibida), Qoraqirg'iz (Qirg'iz) viloyati (RSFSR tarkibida) va Qoraqalpoq AO (Qozog'iston ASSR tarkibida) tashkil etildi. Mazkur davrda O'zbekiston SSR maydoni 312394 kv. km. tashkil etdi. Aholisi 4447,6 ming kishi bo'lib uning 74,2 foizi o'zbeklar edi (1926 yilgi aholi ro'yxati).

1925 yilning 29 yanvaridan respublikada yagona ma'muriy bo'linish joriy qilindi. Poytaxti Samarqand shahri bo'lgan O'zSSR 7 viloyat (Samarqand, Toshkent, Farg'ona, Zarafshon, Surxondaryo, Qashqadaryo, Xorazm)ga va 22 uezd hamda 241 volostga bo'lindi. 1926 yilda mamlakatni ma'muriy-iqtisodiy rayonlashtirish ishlari amalga oshirildi. 1927 yilning boshida mamlakat tarkibida 10 ta okrug, 87 tuman, 1746 qishloq kengashi tashkil qilingan edi. Markazning ko'rsatmasi bilan O'zbekiston tarkibida bo'lgan Tojikiston Muxtor Respublikasi 1929 yildan sobiq SSSR tarkibidagi ittifoqdosh respublikaga aylantirildi. 1930 yil 17 avgustda mamlakatni okruglarga bo'lish bekor qilindi. Biroq, oradan ko'p o'tmay, 1932 yil 27 iyunda Xorazm okrugi, 1935 yil fevralda esa Qashqadaryo va Surxondaryo okruglari qayta tiklandi. 1936 yilda Qoraqalpog'iston ASSR RSFSRdan olinib O'zbekiston SSR tarkibiga kiritildi. Bu vaqtga kelib O'zbekiston SSR tarkibida bir avtonom respublika, 3 okrug, 109 tuman, 22 shahar, 16 shaharcha va 1392 qishloq kengashi bo'lgan.

1938 yil 14 fevraldan boshlab mamlakatimiz hududini hozirdek viloyatlarga bo'lish joriy qilindi. O'sha yili Buxoro, Samarqand Toshkent, Farg'ona va Xorazm viloyatlari tashkil qilindi. 1941 yilning 6 martida Andijon, Namangan, Surxondaryo, 1943 yilning 20 yanvarida esa Qashqadaryo viloyati tashkil topdi.

1957-1961 yillarda Markaz region istiqbolini ko'ra olmasligi oqibatida ma'muriy-hududiy birliklar yana qator o'zgarishlarni boshidan kechirdi. Jumladan, Namangan viloyatining hududi Farg'ona va Andijon viloyatlariga qo'shib yuborildi. Shuningdek, Qashqadaryo viloyati Surxondaryoga birlashtirildi.

Mamlakatimiz hududida yangi yerlarni o'zlashtirish jarayoni uning yangidan ma'muriy-hududiy bo'linishlariga birmuncha asos yaratib berdi. Masalan, Qarshi cho'lining o'zlashtirilishi bu yerda 1964 yil 7 fevralda Qashqadaryo viloyatining qayta tiklanishiga, Mirzacho'ning o'zlashtirilishi 1963 yil 16 fevralda Sirdaryo viloyatining tashkil topishiga, Farg'ona vodiysida ishlab chiqarish kuchlarining jadal rivojlantirilishi 1967 yil 18 dekabrda Namangan viloyatining qayta tiklanishiga, Jizzax cho'llarining o'zlashtirilishi 1973 yil 29 dekabrda Jizzax viloyatining tashkil qilinishiga olib keldi. 1982 yilning 20 aprelida mamlakatda kon-metallurgiya sanoatini rivojlantirishi natijasida Navoiy viloyati tashkil qilindi. Xullas, ana shu bo'linish mustaqillikgacha deyarli o'zgarmadi.

Mamlakatimizning ma'muriy-hududiy bo'linishi.

O'zbekistonning ma'muriy-hududiy bo'linishi mustaqillik yillarida sifat jihatidan yangi bosqichga-bozor munosabatlariga muvofiq keladigan bosqichga qadam qo'ydi. Mamlakat mustaqilligi tufayli o'zbek xalqining asriy orzusi ushaldi-O'zbekiston tinch, parlament yo'li bilan o'zining haqiqiy davlatchiligiga erishdi. O'zbekiston mustaqillikka erishgach, sho'rolar davrida ommaviy tus olgan va sho'rolar tuzumini madh etuvchi joy nomlari bekor qilinib, aholi yashaydigan joylarning tarixiy nomlari tiklanmoqda yoki yangi nomlar berilmoqda.

Mamlakat ishlab chiqaruvchi kuchlarining rivojlanishida umuman, milliy iqtisodiyotning yuksalishida uning qanday ma'muriy-hududiy bo'linishlarga ajratilgani ham muhim rol o'ynaydi. 1992 yil 8 dekabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi "O'zbekiston Respublikasining ma'muriy-huquqiy tizimi" deb atalgan XVI bobining 68-moddasida shunday deyilgan: "O'zbekiston Respublikasi viloyatlar, tumanlar, shaharlar, shaharchalar, qishloqlar, ovullar, shuningdek, Qoraqalpog'iston Respublikasidan iborat". Hozirgi vaqtda O'zbekiston Respublikasi tarkibida Qoraqalpog'iston Respublikasi, Andijon, Buxoro, Jizzax, Navoiy, Namangan, Samarqand, Sirdaryo, Surxondaryo, Toshkent, Farg'ona, Xorazm, Qashqadaryo viloyatlari va Toshkent shahridan tashkil topgan. O'z navbatida ular tumanlar, shaharlar, shaharchalar, qishloqlar va ovullarga bo'linadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Allayorov R.X., Bo'ribekov M.F., Xidirov M.SH., Raxmonqulov A.N. O'zbekistontog'-vodiylanshaftlariningekoturistikimkoniyatlari // Geografiyavageografiyata'limidagimuammolar. Respublikakonferentsiyamateriallari. – Jizzax: JDPI, 2018. B. 75-77.
2. Amanbaeva Z.A. Tog'lihududlar-geoekologiktadqiqotlarmarkazida // Geografiyafanivata'limningzamonaviymuammolari. Respublikailmiy-amaliykonferentsiyamateriallaritoplami. –T.: TDP, 2015. B. 34-35.
3. Nizomov A., Amanbaeva Z., Safarova N. O'zbekistonningekoturistikresurslarivayo'nalishlari. – T.: Fanvatexnologiya, 2014. 104 b.
4. Xasanov I.A., G'ulomov P.N. O'zbekistontabiigeografiyasi. – T., 2016.